

The Content Analysis of Ibn al- Jazari’s Work Which Named Gâyet an-Nihâyâ

Mustafa TAS*

Abstract

Ibn al-Jazari(d.833/1429) takes part of the between of the scholars who need to be researched and put forward in every aspect because of his attribution to the Anatolia lands and living that region for a long years. Ibn al-Jazarî who had reached a peak in the field of Qıraah was taken part between one of the important scholars of investigator who endeavour to educate themselves in many fields in the first periods. He inclined to Hadith study significantly in his youth and he reached an important situation in this field. Ibn al-Jazari attracts the attention of researchers because of his composing numerous works in different fields of Islamic Sciences. It has importance for the tradition of knowledge to analyze the method and content of these works which he has compiled. One of his works which called Gayetü'n-Nihâyâ which has an important role in terms of the tabaqat method. In this study, in the context of the aforementioned work, the place of Ibn al-Jazari in the science of Hadith is tried to be put forward. The method followed by the author in the work is examined in the context of the Hadith knowledge.

Keywords: Hadith, Qıraah, Ibn al-Jazari, Gayetü'n-Nihâyâ, Tabaqat, Method.

İbnü'l-Cezerî'nin Gâyetü'n-Nihâyê Adlı Eserinin Muhteva Analizi

Mustafa TAŞ

Öz

İslamî ilimlerin değişik alanlarında çok sayıda eser yazması, Anadolu topraklarına nispet edilmesi ve uzun yıllar bu bölgede yaşaması nedeniyle İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), üzerinde araştırma yapılması gereken âlimler arasında yer alır. O kıraat alanında zirveye ulaşmış olup ilk dönemlerde değişik alanlarda kendini yetiştirmeye çalışmış önemli muhakkik âlimler arasında yer almıştır. Gençlik yıllarında hadis tahsiline önemli ölçüde eğilmiş kendisi bu alanda da önemli bir konuma ulaşmıştır. Telif etmiş olduğu eserlerin metot ve muhteva analizinin yapılması ilim geleneği açısından önem arz etmektedir. Onun bu eserlerinden birisi de tabakat ilmi açısından önemli bir yerde bulunan Gâyetü'n-nihâyê isimli eseridir. Kıraat âlimlerinin biyografilerini içeren eser kendi alanında ön önemli çalışmalardan biri kabul edilmiştir. Bu çalışmada mezkûr eser bağlamında İbnü'l-Cezerî'nin özellikle

* Assist. Professor, University of Fırat(Elazığ), Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Branch of Quran Reading and Recitation Sciences, Elazığ, Turkey.
Dr. Öğr. Üyesi, Elazığ Fırat Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlimleri Anabilim Dalı, Elazığ, Türkiye.

mustafa.tas@firat.edu.tr

ORCID 0000-0002-3509-5340

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 28 October / Ekim 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 07 December/ Aralık 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 January / Ocak 2021

Volume / Cilt: 8; Issue / Sayı: 15; Pages / Sayfa: 198-210.

Suggested ISNAD Citation: Mustafa Taş, "İbnü'l-Cezerî'nin Gâyetü'n-Nihâyê Adlı Eserinin Muhteva Analizi", Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, 8/15 (Ocak-January 2021), 198-210. www.dergipark.org.tr

hadis ilmindeki yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Müellifin eserde izlemiş olduğu yöntem hadis ilmi bağlamında tetkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kıraât, İbnü'l-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye, Tabakât, Metot.

GİRİŞ

Osmanlı dönemi âlimi olan İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) hadis ve kıraât ilminde önemli bir isim olup Şırnak ilinin Cizre ilçesine nispetle (Cezîre-i İbn Ömer) Cezerî nisbesiyle anılmıştır. Yıldırım Bayezid'in (1389/1403) daveti üzerine Anadolu topraklarına gelip burada ilmî faaliyetlerde bulunmuş, talebe yetiştirmiş ve eser kaleme almıştır. Telif ettiği eserlerin incelenmesi ve değerlendirilmesi önemli bir husustur. Kıraât ve hadis ilminde pek çok eser kaleme alan İbnü'l-Cezerî, kıraât imamları hakkında *Gâyetü'n-nihâye* isminde tabakât eseri telif etmiştir. Bu eserde İbnü'l-Cezerî kurrâ hakkında bazı bilgiler vermekte ve değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu çalışma mezkûr bilgilerin ve değerlendirmelerin incelenmesini konu edinmektedir. Öncelikle müellifin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında kısa ve öz bilgiler verilecektir.

1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf İbnü'l-Cezerî 25 Ramazan 751'de (26 Kasım 1350) Dımaşk'ta doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsil etmiş, Kur'an'ı ezberlemiştir. Babası Ebû Abdillâh Muhammed el-Cezerî ilk hocalarındandır. Başta Mısır olmak üzere Hicaz, Irak, İran, Orta Asya ve Anadolu olmak üzere bazı bölgelere yolculuk yapmış ve otorite ilim adamlarından dersler almıştır. Devrin önemli ilim ve kültür merkezlerindeki medreselerde hocalık yapmış ve çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir.¹ Memlûklüler yönetimi Cezerî'nin tedris ve telif çalışmalarını takdirle izlemiş ve onu yönetimde yüksek mevkilere getirmiştir.² Dımaşk'ta kaldığı dönemlerde Âdiliyye Medresesi kıraât hocalığına ve daha sonra Dârü'l-Hadîsî'l-Eşrefiyye şeyhliğine getirilmiştir.³ İbnü'l-Cezerî, Osmanlı devletinin o dönemde merkezi olan Bursa'da yedi yıl kalmış olup Yıldırım Bayezid tarafından büyük ilgi görmüştür. Meşhur kıraât ilimleri ile alakalı olan *en-Neşr fi'l-kıraâti'l-aşr* isimli meşhur eserini burada kaleme almıştır. Ankara Savaşı'nda Timur'a esir düşmüş, sahip olduğu ilmî birikimden dolayı Timur ülkesine dönerken İbnü'l-Cezerî'yi yanında götürmüş, ona saygı göstermiştir. Timur'un vefatının akabinde önce Semerkant ve Buhara'ya oradan da Herat'a gitmiştir. Herat'tan Yezd'e, İsfahan'a ve sonra da Şiraz'a uğramıştır. Buradan Mekke, Medine, Yemen ve Kahire'ye değişik vesilelerle seyahat ettikten sonra tekrar Şiraz'a dönmüştür. Hadis ve fıkıh gibi ilimlerde de uzman olmakla birlikte asıl olarak kıraât ilmiyle ön plana çıkmıştır. İbnü'l-

¹ Harrâzî, Meşhur b. Merzuk, *el-İmam Muhammed el-Cezerî Muhaddisen*, 7-10.

² Ali Osman Yüksel, "Meşhur Kıraât Âlimi: İbnü'l-Cezerî", *Hız Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, (İstanbul 1999), 114.

³ Bk. Harrâzî, *el-İmam Muhammed el-Cezerî Muhaddisen*, 13.

Cezerî'yi vazgeçilmez kılan onun kıraât ilminin çeşitli alanlarında yetkin ve çok sayıda eser vermiş olmasıdır. 833/1429 tarihinde Şîrâz'da vefat etmiştir.⁴

2. Hadis İlmindeki Yeri

İbnü'l Cezerî'nin hadis sahasında otorite oluncaya kadar dirayetle bu ilmin rivayet ve tedrisine devam ederek sika hadis hafızlarından olduğu zikredilmiştir.⁵ İbnü'l-Cezerî'nin kırâat ilmine yönelişinden sonra hadis ilmi ile de meşgul olmasının sebebi şudur: Bir gün hocaları ona şunu söylemişlerdir. Kırâat ilmi tâlibi daha fazla yormakla birlikte kapsamı dardır. Senin zihninin ise açık, anlayışın yücedir. Kim bu şekilde bir kapasiteye sahipse onun için hadis ilmi daha uygundur. Bunun üzerine İbnü'l-Cezerî hadis ilminde gayretini yoğunlaştırdı. Yüz bin hadisi senetleriyle beraber ezberledi. Hadis ıstılahları ilminde, beş yüz beyitlik eser yazdı. Bu eser Hafız Irâkî'nin (ö. 806/1404) *Elfîyes*'nden daha kapsamlıdır.⁶ İbnü'l-Cezerî, İbn Kesîr (ö. 774/1373) gibi zamanının muhaddislerinden hadis ilmini öğrendi. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin hadisleri, cerh ve ta'dîl bilgilerini ve ricâl ilmini ezberleyip öğrendiği ifade edilmiştir. Fıkıhta ön plana çıkmamış ama kırâat ilminde mâhir olmuş; hadiste de vukûfiyet sahibi olmuştur. *Sahîhayn*'da, Ebû Dâvûd'da (ö. 275/889), Nesâî'de (ö. 303/915), İbn Mâce'de (ö. 273/887) ve Dârimî'nin (ö. 255/869), Şafîî'nin (ö. 204/820), Ahmed'in *Müsned*'lerinde (ö. 241/855) ve Mâlik'in (ö. 179/795) *Muvatta*'nda, Yahya b. Yahya, Ebû Mus'ab, el-Ka'nebî, İbnü'l-Bekir kanalıyla senetlerini ortaya koymuştur. Beğavî (ö. 516/1122) ve Nevevî'nin (ö. 676/1277) musannefâtında geçen senetlere ulaştırmıştır.⁷

Hadis sahasında yazmış olduğu eserler onun bu alanda uzman olduğunun bir alameti olarak değerlendirilebilir. Hadis ilminde daha çok hadis derleme ve şerhleriyle uğraşmıştır. Bunun yanında hadis usulü kitapları da kaleme almıştır. Hadis derlemelerinde sahih hadisleri kullanmaya önem vermiş, çoğu kere de hadislerin tahrirlerini yapmıştır. Hadis usulünde ise kendisinden önce gelenleri takip etmiş, onların kitaplarından faydalanmıştır. Özellikle *el-Muhtasar fî İlmi'l-Hadîs* adlı eserini İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Mukaddime* ve Irâkî'nin *Şerhu't-Tezkira ve't-Tebşira* adlı kitaplarından özetlemiştir. Eseri tertip ederken kendisine has bir tertiple oluşturmuştur. Kitabı ne yıldırarak kadar uzun, ne de anlamı bozacak kadar kısadır. Bu kitabını daha sonra *el-Hidâye*

⁴ Hayatı ve ilmî şahsiyeti hakkında bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 1996), 147-240; Recep Akakuş, "İlmi Kıraât Otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet İlmî Dergi*, 26/4, (1990), 3-31; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1999), 20: 551-557.

⁵ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 178.

⁶ Kettânî, *Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâlat*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1982), 1: 304.

⁷ Sehâvî, *Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, (Beyrut: Menşûrât Dâru'l-mektebeti'l-hayât, 1353/1934), 9: 258, 259.

fi İlmi'r-Rivâye adıyla manzum hale getirmiştir.⁸ Manzûm olarak kaleme alınan bu eserde, hadis usûl ilminin hemen her meselesine dair bilgilere yer yerilmiş, veciz ve akıcı bir üslup kullanıldığı görülmüştür. Eserde herhangi bir hadis usûlü eserini telhis ettiğini belirtmeyen İbnü'l-Cezerî'nin şekil, muhteva ve metodoloji açısından Râmhürmüzî (ö. 360/971) ve İbnü's-Salah'tan faydalandığı ihtimalinin ağırlık kazandığı ancak bazı konularda onlardan ayrıldığı (sahih hadisin tespiti gibi) kanaatine yer verilmiştir. Hadislerin sıhhat tespitinde isnad merkezli bir yaklaşımın benimsendiği eserde âli isnad vurgusu, hadis kitaplarını sıhhat açısından derecelendirme, rivayetlerin aktarımında hassas olunması, taassup duygusu ile hareket edilmemesi, cerh-ta'dîl lafızlarının sıralaması ve sahîh hadisin sonraki âlimler tarafından gereken şartları taşıması kaydıyla tespit edilebileceğine dair vurgular dikkat çekicidir. Ravinin kimliğine ve tanınmasına ehemmiyet atfettiği görülen müellif, isnad merkezli hadis anlayışını benimsemiş, bu nedenle Rivâyetü'l-Ekâbir Ani'l-Esâğir, Rivâyetü'l-Âbâ Ani'l-Ebnâ, Marifetu'l-İhve ve'l-Ehevât, el-Künâ, el-Esmâ, el-Elkâb ve'l-Ensâb literatürüne yönelik vurgular eserde ağırlık kazanmıştır.⁹

İslam ilim ve kültür tarihinin ilk dönem telif türlerinden biri tabakat kitaplarıdır. Tabakat kitapları müslüman âlimlerin bu kavram çerçevesinde sınıflandırılıp biyografilerinin anlatıldığı eserlerdir. Dinî-gayri dinî ayrımı yapılmaksızın hemen her ilmi disiplinde, hatta meslek ve sanat erbabını tanıtan bu tür eserlere rastlamak mümkündür. Birer biyografi niteliğinde olan bu eserler, telif tarzı bakımından diğer ricâl kitaplarından ayrılır.¹⁰

3. Kıraât İlminde Tabakât Geleneği

Tabakat, İslâm geleneğinde sahâbe, tâbiîn, âlimler, edip, şair ve sanatkârlar, sûfler, düşünürler ve ayırıcı niteliklere sahip olan kişilerden söz eden telif türünü ifade eder. Sınıf, derece ve dönem ayrımı yapılmadığı halde muhtevaları alfabetik düzenlenen bazı biyografi eserlerine tabakat adının verilmesi, müelliflerin eserlerine aldıkları kişileri bağımsız birer sınıf ve kategori oluşturacak derecede önemli kişiler olduğunu kabul etmesi veya tabakât kavramının zamanla asıl anlamını yitirerek toplu biyografilerin yer aldığı kitapları ifade eden bir terim haline gelmesinden kaynaklanmıştır.¹¹

Kıraât alanında günümüze ulaşan biyografi ve tabakat kitaplarının en geniş ve meşhuru Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr* adlı çalışmasıdır. Hz. Osman'dan müellife kadar gelmiş olan kıraât âlimlerinden önde gelenlerinin kıraât ilmindeki faaliyetleri, yetiştirdikleri talebeler, verdikleri eserler dikka-

⁸ Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, 222-225; Mehmet Savan, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 106.

⁹ Bayram Kanarya, "İbnü'l-Cezerî ve Hadis İlmi", *Turkish Studies*, Volume 13/25, (Fall 2018), 287-288.

¹⁰ Emin Aşıkkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *MÜİFA. Dergisi*, 32/1, (2007), 5.

¹¹ İsmail Durmuş, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 39: 288.

te alınıp on sekiz tabaka halinde düzenlenen eserin farklı nüshalardan hareketle dört ayrı neşri gerçekleştirilmiştir. Eserde bin iki yüz altmış dokuz biyografi yer almaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin de konuyla ilgili iki önemli çalışması vardır. Bunlar günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen *Nihâyetü'd-dirâyât fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât* ile müellifin bundan özetlediği, üç bin dokuz yüz elli beş biyografi içeren *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*dır. (*Gâyetü'n-Nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye ve'd-dirâye*)¹²

4. Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ' Adlı Eserin (Gâyetü'n-Nihâye fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât üli'r-rivâye ve'd-dirâye) Muhteva Tahlili

4.1. Eserin İsmi ve Kaynakları

İbnü'l-Cezerî'nin bu eseri *Nihâyetü'd-dirâyât fî esmâ'i ricâli'l-kırâ'ât* isimli eserin muhtesarıdır.¹³ İbnü'l-Cezerî esere Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ile Zehebî'nin kitaplarında bulunan kurrâyı aldığını ve bir o kadar da ilâvede bulunduğunu kaydetmektedir. Müellifin adlarını vermediği iki kaynak, Dânî'nin *Tabakâtü'l-kurrâ' ve'l-mukri'in*'i ile Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr* isimli eserleridir.¹⁴ Müellifin belirttiğine göre eser 772 (1370-71) yılında yazılmaya başlanmış, 16 Cemâziyelâhir 774'te (13 Aralık 1372) Dımaşk'ta tamamlanmıştır.¹⁵

Eserin önemli bir özelliği kaynaklar için rumuz harflerin kullanılmasıdır. Mesele kendi eseri *en-Neşr* için Nûn (ن), Dânî'nin *Teyisî*'i için Te (ت), Dânî'nin *Câmi'u'l-beyân*'ı için Cîm (ج), Hüzeli'nin *Kâmil*'i için Kef (ك), Kalânîsi'nin *Mebheci* için Mîm-Be (مب), Kalânîsi'nin *Müstenîr*'i için Sîn (س), Kalânîsi'nin *Kifâyetü'l-kübrâsi* için Fe (ف), Ebu'l-Alâ'nın *Gâye*'si için Ğayn ve Elif (غ) ve bütün bu eserlerin hepsi için de Ayn (ع) harfini kullanmıştır.¹⁶

4.2. Eserin Metodu

Eserde üç bin dokuz yüz elli beş kurrâ ve hâfız esas isimlerine göre alfabetik olarak tasnif edilmiştir. Her harfin sonunda tanıtılan kişilerin meşhur olan künye, nisbe ve lakapları kaydedilerek yanlarına isimleri yazılmış ve böylece eserdeki esas yerlerine atıfta bulunulmuştur. Bazı kişiler hakkında sadece bu kısımda asıl sıra numarası devam ettirilerek kısa bilgiler verilmiştir. Örneğin Bâbu'l-elif başlığı altında elifle başlayan isimleri

¹² Abdulhamit Birişik, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2010), 39: 291.

¹³ İbnü'l-Cezerî, *Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezerî, Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2006), 1: 9.

¹⁴ Abdurrahman Çetin, "Gâyetü'n-nihâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1996), 13: 414.

¹⁵ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1999), 20/556-557; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibeti'n-Neşr*, 227-228.

¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 9; Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibeti'n-Neşr*, 228.

zikredip sonunda da mezkûr harfle başlayan künye, ensâb ve çocuklara yer vermiştir. Bu diğer alfabe harflerinde de böyledir.

Eserde yer alan şahısların kıraâti kimlerden aldığı, hocaları, talebeleri, varsa eserleri zikredilmekte; bazen de o kişiyle ilgili kıssalara, hakkında söylenenlere ve onun öğütlerine yer verilmektedir. Ayrıca bu kişilerin meşhur kıraât kitaplarında adları geçiyorsa buna da işaret edilmektedir. Müellif kârileri tanıtırken doğum ve vefat tarihlerini de zikretmiştir. Kimlerden hangi yöntemle kıraâti aldığını ve kendisinden de kimlerin kıraât aldığına yer vermiştir.

4.3. Kurrânın Kimlik Bilgisi

Tabakat kitaplarında kişiyi tanıtıcı bir şekilde isim, künye, lakab ve nisbe zikredilir. Râvinin kimlik bilgileri, kendisini hiçbir şüphe ve karışıklığa meydan vermeyecek şekilde başkalarından ayırt etmeye yarayan bilgiler olup bunlar kendisinin ve babasının adı, künyesi,¹⁷ lakabı¹⁸ ve nisbesidir.¹⁹

İbnü'l-Cezerî konu hakkında bazı ihtilaflara yer vermiştir. Örneğin el-Fadl b. Habbâb'ın isim ve künyesi hakkında ihtilaf olduğunu zikretmiştir.²⁰ Bazen kurrânın kimliğinde yapılan hatalara işaret ederek tashih etmiştir. Bu bağlamda Hüseyin b. Muhammed b. Şehriyâr'ı el-Hüzelî diye isimlendirdikleri ancak bunda hata edildiğini doğrusunun Muhammed b. Hüseyin b. Şehriyâr olacağını ifade etmiştir.²¹

Müellifler tabakat kaynaklarında şahısların doğum ve vefat tarihlerinin zikredilmesinde gayret göstermişlerdir. Doğum ve vefat tarihlerinin bildirilmesindeki maksat, râvinin içinde yaşamış olduğu nesli ya da tabakayı belirlemektir. Bu konuda bazı örnek kurrâ biyografileri şu şekildedir:

*Gânim b. Velîd el-Mâlikî: 470/1077'de vefat etti.*²²

*Gazvân b. el-Kâsım, 292/904 yılında doğdu.*²³

İbnü'l-Cezerî kurrâ biyografilerindeki doğum ve vefat tarihlerini bazen Buhârî'den nakletmektedir. Örneğin Ubeyd b. Akîl hakkında Buhârî onun Ramazan ayında 207/822

¹⁷ Künye, Arap toplumlarında kişiler için kullanılan ve genelde ebû kelimesiyle yapılan tanıtıcı ibareye denir. bk. Nebi Bozkurt, "Künye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2002), 26: 558-559.

¹⁸ Lakap, bir kimseye asıl adından ayrı olarak sonradan takılan ikinci ad; şeref pâyesi; halife ve sultanların hâkimiyet alâmetine denir. bk. Nebi Bozkurt, "Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2003), 27: 65-67; Abdurrahman b. İbrâhim el-Humeysî, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, (Cidde: Dâru İbn Hazm, ts.), 49.

¹⁹ Nisbe, bir kabile, yer, mezhep veya mesleğe mensubiyeti veya ilişkiyi ifade eden isimdir. bk. Casim Avcı, "Nisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 2007), 33: 142-144; Humeysî, *Mu'cem*, 54.

²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 9.

²¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1: 227.

²² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 4.

²³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 4. Diğer örnekler için bk. 1: 192; 2: 170, 171.

tarihinde vefat ettiğini söylemiştir.²⁴ Yine meşhur sahabi Abdullah b. Amr b. el-Âs hakkında onun 69/688 yılında vefat ettiğini Buhârî'den naklen zikretmiştir.²⁵ Bu değerlendirmeler ışığında İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-nihâye* adlı eserinin kaynaklarından birinin Buhârî'nin *et-Târîhu'l-kebîr*'i olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim başka bir yerde bu esere *et-Târîh* adıyla atıf yapmıştır.²⁶

4.4. Kıraât Öğretim Yöntemleri Hakkında Bilgi Verilmesi

Kıraât eğitiminde kıraâti hocadan dinleyerek alma anlamına gelen "semâ", kıraâti bizzat hocanın yakınında bulunarak onun ağzından alma ve gerekirse ona okuma ve tashih ettirme anlamına gelen "müşâfehe" ve bir hocanın huzurunda ona ezberden veya Mushaftan okuyarak kıraât dinletme anlamına gelen "arz" metotları uygulanmaktadır.²⁷ Hz. Peygamber'in Kur'an talimi sema ve arz usulü ile olmuştur. O, sema yoluyla Kur'an'ı Cebrail'den (as) almış, öğrendiklerini tekrar ona arz yoluyla sunmuştur. Resûlullah, Cebrail'in uyguladığı öğretim usulünü aynen ashabına uygulamış, ayetleri kendine has tilavet üslubu ile kadın ve erkeklere ayrı ayrı okuyarak sema usulünü uygulamıştır. Hz. Peygamber'in ashabından Kur'an'ı dinlemesi arz usulünün tatbikidir.²⁸

Kıraâti hocadan dinlemek önemli bir husustur. Sahabe, Kur'an'ı Hz. Peygamber'den bizzat işiterek almış sonrakilere aktarmışlardır. Edâ tariki ise kıraât öğretiminde semâ ve arz yöntemlerinin bir arada uygulanması şeklinde mütalaa edilir.²⁹ İbnü'l-Cezerî *Gâyetü'n-nihâye* isimli eserinde bu hususta bilgiler vermektedir. Aşağıda bu konuda bazı örnekler verilmiştir.

*Ebu'l-Hasan b. Şenebuz, Muhammed b. Seleme, Ahmed b. Muhammed'den kıraâtı arz usulüyle aldı.*³⁰

*Hasan b. Serî, Muhammed b. Ahmed'den kıraâti semâ usulüyle rivayet etmiştir.*³¹

*Hasan b. Saîd kıraâti Âmir b. Ömer'den arz ve semâ yoluyla almıştır.*³²

4.5. Kurrâ Hakkında Cerh-Ta'dîl Değerlendirmeleri

Cerh-ta'dîl ilmi "Bir takım özel lafızlar kullanarak rivayetlerinin kabulü veya reddi yönünden râvilerin hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir ilimdir"³³ Cerh sebeplerinden en önemlisi, bir râvinin rivayetinin makbul

²⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 441.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 393.

²⁶ Bk. İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 343.

²⁷ Abdulhamit Birişik, *Kıraât İlmî ve Tarihi*, (Bursa: Emin Yayınları, 2014), 151.

²⁸ Birişik, *Kıraât İlmî ve Tarihi*, 34.

²⁹ Mustafa Atilla Akdemir, *Kıraât İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2015), 97, 99.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 2: 4.

³¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 194.

³² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 196.

³³ Emin Aşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi, Cerh-Ta'dil İlmî*, (İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 1997), 18; a.mlf., "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yayınları, 1993), 7: 394.

olması için gerekli olan şartlar ve vasıfların râvide bulunmamasıdır. Ta'dîl ise inceleme sonucunda belli bir râvide rivayet şartlarının mevcut olduğunu ikrar ve tespit etmektir. Yani râvide olması gereken şartların ve vasıfların o şahısta gerçekleşmesidir.³⁴

İbnü'l-Cezerî'nin hadis sahasında da uzmanlaştığı, cerh-ta'dîl bilgisini öğrendiği daha önce ifade edilmişti. O, kârieler hakkında sika, sâlih gibi ta'dîl lafızlarını kullanmıştır. Aşağıda İbnü'l-Cezerî'nin kullanmış olduğu râviler ile diğer münekkitle-rin değerlendirmeleri mukayeseli bir şekilde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ebû Yezîd Ebân b. Yezîd b. Ahmed el-Attâr el-Basrî (ö. 163/779-80?): İbnü'l-Cezerî sika ve sâlih olduğunu zikretmiştir.³⁵ Ali b. el-Medîni de sika,³⁶ İbn Hanbel İmrân el-Kattân'dan onun daha sebt olduğunu ifade etmiştir. (أبان بن يزيد العطار أثبت من عمران القطان)³⁷

İbrâhîm b. Ahmed b. İshâk et-Taberî el-Mâlikî (ö. 393/1002): İbnü'l-Cezerî sika olduğunu söylemiştir.³⁸ Kaynaklarda sika olduğu ifade edilmiştir.³⁹

İbrâhîm b. el-Hasen b. Necîh el-Bâhilî (ö. 235/849) sikadır.⁴⁰ Ebu Zür'a "وكان صاحب قرآن" (Kur'an'ı iyi bilen, üstad, sika).⁴¹

İbrâhîm b. Abdurrezzâk (ö. 339/950): İbnü'l-Cezerî sika olduğunu ifade etmiştir.⁴² Ebû Amr ed-Dânî "هو مقرئ ضابط، ثقة مأمون" (mukrî, hafızası iyi, sika ve güvenilir).⁴³

Amr b. Hârûn (ö. ?): İbnü'l-Cezerî sika olduğunu ifade etmiştir. Yine o İbn Ebî Hâtim'den onun hakkında "صدوق مرضي" (sadûk ve râzı olunmuş) ifadesini aktarmıştır.⁴⁴ İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.⁴⁵

Amr b. Hişâm (ö. ?): İbn Ebî Hâtim "كان صدوقا ثقة" (sadûk ve sikadır).⁴⁶

³⁴ Cevâbî, Muhammed Tâhir, *el-Cerh ve't-ta'dîl beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn*, (y.y.; ed-Dâru'l-Arabiyyeti'l-kitâb, 1997), 20; Sabâbitî, Afîf, "Min tatbîkâti menheci'l-mukâreneti fi'd-dirâsâti'l-hadîsiyyeti", *el-Mişkât*, 5, (2007), 193-248.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 11.

³⁶ İbnü'l-Medîni Ebû'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *Suâlâtü Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîni fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muvaffik b. Abdillâh b. Abdulkadir, (Riyad: Mektebetü'l-me'ârif, 1984/1404), 71.

³⁷ İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988/1408), 2: 318.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 12.

³⁹ Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Muhammed, (Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011), 2: 146.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 17.

⁴¹ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1953/1372), 2: 92.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 21.

⁴³ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1983/1403), 15: 385.

⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 532.

⁴⁵ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed, (y.y.: Dâiretu'l-me'arifi'l-Osmaniyye, 1973/1393), 8: 485; Mizzî, Ebû'l Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1994/1415), 22: 272.

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 532.

Yunus b. Abdul'alâ (ö. ?): İbn Ebî Hâtim ve Nesâî tevsik etmiştir.⁴⁷

Yunus b. Habîb el-İsbahânî (ö. 267/880): İbnü'l-Cezerî bu râvi hakkında "مقرئ عدل ضابط" (mukrî, âdil, zâbıt/zabtı sağlam, sika) ifadelerini kullanmıştır. İbn Ebî Hâtim de sika olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ İbn Hibbân *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiştir.⁴⁹

Yusuf b. Ya'kûb (ö. ?): İbnü'l-Cezerî sika ve "أمننا في روايته ونقله" (rivayet ve naklinde emîn/güvenilir) olduğunu ifade etmiştir.⁵⁰

Ya'lâ b. Hakîm (ö. ?): İbnü'l-Cezerî sika olduğunu ifade etmiştir.⁵¹ Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn de sika olduğunu belirtmişlerdir.⁵²

Muhammed b. el-Hasan (ö. ?): Ahmed b. Hanbel ondan tahdis etmiştir. Buhârî eserinde tahrir etmiştir. İbn Maîn "ليس به بأس" (zararı yok) lafzını kullanmıştır.⁵³

Bu bilgiler ışığında İbnü'l-Cezerî'nin sika olarak değerlendirdiği râvilerin diğer münekkitler tarafından da sika olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. İbnü'l-Cezerî bazı değerlendirmeleri İbn Ebî Hâtim'den nakletmektedir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî'nin cerh-ta'dîl kaynaklarından birinin belki de en önemlisinin İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-Ta'dîl* adlı eseri olduğu söylenebilir.

Bu ta'dîl değerlendirmelerinin yanında İbnü'l-Cezerî bazı kâriiler hakkında cerh ifadeleri de kullanmıştır. Bazen bu cerh ifadelerini Zehebî gibi münekkitlerden nakletmiştir. Aşağıda tespit edilen bazı kurrâlar diğer münekkitlerin değerlendirmeleriyle birlikte mukayeseli bir şekilde irdelenecektir.

İkrime b. Süleyman (ö. ?) hakkında İbnü'l-Cezerî Zehebî'den "شيخ مستور ما علمت أحدًا تكلم فيه" (mestur bir şeyh, onu tenkit eden birini bilmiyorum) şeklinde bir değerlendirme nakletmiştir.⁵⁴ Mezkûr râvi hakkında Zehebî'nin dediği gibi herhangi bir münekkidin değerlendirmesi tespit edilememiştir. Buna göre İbnü'l-Cezerî İkrime hakkında Zehebî'nin ifadelerini aktarmıştır.

Hâris b. Abdullah (ö. 65/684) hakkında İbnü'l-Cezerî onun tenkit edildiğini ve Şîî olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Buhârî onun itham edildiğini ifade etmiştir.⁵⁶ İbnü'l-Medîni "كذاب", Nesâî "ليس بالقوي", Dârekutnî "ضعيف" lafızlarıyla değerlendirmişlerdir.⁵⁷ Görüldüğü gibi Hâris b. Abdullah münekkitler tarafından tenkit edilen bir râvidir. İbnü'l-Cezerî de bu tenkitleri

⁴⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 353.

⁴⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 353.

⁴⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9: 291.

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 351.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 340.

⁵² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh*, 9: 303.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 2: 110.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1: 457.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetu'n-nihâye*, 1: 184.

⁵⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fî, *Kitâbu'd-Duafâi's-sağîr*, (Nesâî'nin *ed-Duafâ'sı* ile birlikte), thk. Mahmud İbrahim Zâyed, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1986/1406), 32.

⁵⁷ İbnü'l-Cevzî, Ebî'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-metrâkin*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986/1406), 1: 181; Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, thk. Nûreddin İtr, (Katar: İdâretü ihyai't-turâsi'l-İslâmî, ts.), 141.

ifade babından “وقد تكلموا فيه” (münekkitler onu tenkit ettiler) değerlendirmesinde bulunmuştur.

İbnü'l-Cezerî bazı kâriilerin meçhul⁵⁸ olduğunu ifade etmiştir. Aşağıda bu şekilde nitelenen râviler hakkında diğer münekkitlerin değerlendirmeleri mukayeseli bir şekilde araştırılmaya çalışılacaktır.

Hasan b. Nemes meçhuldür.⁵⁹ Kaynaklarda bu râvi hakkında herhangi bir değerlendirme ve bilgiye ulaşılamamıştır. Ahmed b. Ali Ebû Ca'fer meçhuldür, bilinmiyor.⁶⁰ Bu râvi hakkında da herhangi bir değerlendirme ve bilgiye ulaşılamamıştır. Aynı şekilde İbnü'l-Cezerî'nin meçhul olarak değerlendirdiği Bişr b. Nasr⁶¹ hakkında da kaynaklarda bir değerlendirme tespit edilememiştir. Bu bilgiler ışığında İbnü'l-Cezerî'nin *Gâyetü'n-nihâye* isimli kurrâ tabakatı hakkındaki eserinde meçhul olarak vafettiği râvilerle ilgili cerh-ta'dîl ve tabakat eserlerinde herhangi bir değerlendirme ve bilgi bulunmadığı bu nedenle İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmesinin isabetli olduğu ifade edilebilir.

Bu değerlendirmeler ışığında İbnü'l-Cezerî'nin bazı kurrâ hakkında sika, sâlih, mukrî,⁶² zâbıt gibi ta'dîl ifadeleri kullandığı görülmektedir. Yaptığımız çalışmada dört yüze yakın râvi hakkında onun bu ifadeleri kullandığı tespit edilmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin Yahya b. Maîn, İbn Ebî Hâtim ve Nesâî gibi cerh-ta'dîl otoritelerinin değerlendirmelerini naklettiği görülmüştür. Bu bağlamda onun söz konusu ilmin meşhur kaynaklarını kullandığı söylenebilir.

SONUÇ

İbnü'l-Cezerî ilmî bir muhitte doğup yetişmiş, küçük yaştan itibaren ilim tedrisinde bulunmuş bir âlimdir. Kıraât ve hadis ilimlerinde ön plana çıkmıştır. Onun en meşhur eserlerinden birisi de tabakat türünde alanının en önemli çalışması olan *Gâyetü'n-nihâye* isimli eseridir. Farklı nüshalar esas alınarak neşri gerçekleştirilmiştir.

İbnü'l-Cezerî mezkûr eserinde önceki kaynaklardan faydalanmakla birlikte farklı bir tasnifle bazı eklemelerde bulunarak çalışmasını oluşturmuştur. Müellif dört bine ya-

⁵⁸ Sözlükte “bilmemek, tanımamak” anlamındaki cehl (cehâlet) kökünden türeyen bir isimdir. Terim olarak hiç bilinmeyen veya yeterince tanınmayan râviyi ifade eden bir kavram olup ma'rûfun karşıtıdır. Bir râvi ismi, künyesi, lakabı, sanatı, sıfatı ve nisbesi gibi özelliklerinden biri veya birkaçı ile meşhur olmasına rağmen herhangi bir amaçla onun tanınmadığı bir özelliğiyle adlandırılıp farklı bir şahıs izlenimi verilmeye çalışılması veya kısaltma için adının hiç belirtilmemesi (ibhâm) ya da bir tek râvisinin bulunması halinde meçhul olur. Meçhul kavramı üçüncü dereceden bir cerh lafzı olup meçhul olduğu söylenen râvinin hadisi delil değeri taşımaz, ancak i'tibar için kullanılabilir. Bk. Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV. Yayınları, 2003), 28: 286-288.

⁵⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 212.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 85.

⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 160.

⁶² Kur'an öğretene okutan. Kur'an'ı tecvid kurallarına uygun olarak ve mehârici hurûfa riayet ederek tertil üzere okumayı öğretip okutan kimse. Bir başka tanıma göre de on kıraâttan her birini imamlarına nispet ederek okutan kıraât üstadı. Kıraâtleri bilen ve onları müşafehe yolu ile nakleden kişiye denir. Bk. Nihat Temel, ve *Tecvid Istılahları*, (İstanbul: İFAV. Yayınları, 2018), 127.

kın kurrâyı alfabetik olarak isim, künye ve lakablarına işaret ederek, doğum vefat tarihi, talebeleri, hocaları gibi kimlik bilgilerine yer vererek tasnif etmiştir. Kıraâti aldığı kişiler ile kendisinden kimlerin kıraât aldığını ve bu ilmin hangi yöntemle olduğunu özellikle zikretmeye gayret etmiştir.

Musannif eserde bazı kurrâ hakkında ta'dîl ifadeleri kullandığı gibi cerh ifadelerine de yer vermiştir. İbnü'l-Cezerî bu değerlendirmelerinde İbn Ebî Hâtim, Nesâî ve Zehebî gibi alanın uzmanlarının ifadelerine atıfta bulunmuştur. Münekkitlerin tenkitlerini ifade babından olarak "وقد تكلموا فيه" (münekkitler onu tenkit ettiler) şeklinde bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine onun meçhul olarak değerlendirdiği râviler hakkında bir bilginin olmadığı yani İbnü'l-Cezerî'nin bu ifadesinin yerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Cezerî'nin değerlendirmelerinin diğer münekkitlerle mutabık olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Akakuş, Recep. "İlmi Kıraât Otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet İlmî Dergi*, 26/4, (1990), 3-31.

Akdemir, Mustafa Atilla. *Kıraât İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 2015.

Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20: 551-557. İstanbul: TDV. Yayınları, 1999.

Âşıkkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkidi, Cerh-Ta'dil İlmî*, İstanbul: MÜİFAV. Yayınları, 1997.

Âşıkkutlu, "Tabaka Kavramı ve Muhaddislerin Tabaka Anlayışı", *MÜİFA. Dergisi*, 32/1, (2007), 5-18.

Âşıkkutlu, "Meçhul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 28: 286-288. Ankara: TDV. Yayınları, 2003.

Avcı, Casim, "Nisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33: 142-144. İstanbul: TDV. Yayınları, 2007.

Birişik, Abdulhamit, *Kıraât İlmî ve Tarihi*, Bursa: Emin Yayınları, 2014.

Birişik, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39: 291. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.

Bozkurt, Nebi, "Künye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36: 558-559. Ankara: TDV. Yayınları, 2002.

Bozkurt, "Lakap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37: 65-67. Ankara: TDV. Yayınları, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhim el-Cu'fi, *Kitâbu'd-Duafâi's-sağîr*, (Nesâî'nin *ed-Duafâ'sı* ile birlikte), thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1986/1406.

Cevâbî, Muhammed Tâhir, *el-Cerh ve't-ta'dîl beyne'l-müteşeddîdîn ve'l-mütesâhilîn*, y.y.: ed-Dâru'l-Arabiyyeti'l-kitâb, 1997.

Çetin, Abdurrahman, "Gâyetü'n-nihâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 13: 414. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996.

Durmuş, İsmail, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39: 288. İstanbul: TDV. Yayınları, 2010.

Harrâzî, Meşhur b. Merzuk, *el-İmam Muhammed el-Cezerî Muhaddisen*, <http://www.almeshkat.com/books/open.php?cat=32&book=2835>.

Humeysî, Abdurrahman b. İbrâhim, *Mu'cemu ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî*, Cidde: Dâru İbn Hazm, ts.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *Kitâbu'l-cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1953/1372.

İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-İle ve ma'rifetu'r-ricâl*, nşr. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988/1408.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu's-sikât*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed, Dâiretu'l-me'arifi'l-Osmaniyye, 1973/1393.

İbnü'l-Cevzî, Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-metrûkin*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986/1406.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, nşr. Gotthelf Bergstraesser, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye.

İbnü'l-Medîni, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdillâh b. Ca'fer b. Necîh es-Sa'dî, *Suâlâtu Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe li Ali b. el-Medîni fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muvaffik b. Abdillâh b. Abdulkadir, Riyad: Mektebetu'l-me'ârif, 1984/1404.

Kâsım b. Kutluboğa, Zeynuddîn, *es-Sikât mimmen lem yaka' fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âli Muhammed, Kahire: Mektebu İbn Abbâs, 2011.

Kanarya, Bayram, "İbnü'l-Cezerî ve Hadis İlmi", *Turkish Studies*, Volume 13/25, (Fall 2018), 275-289.

Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-eşbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşyahât ve'l-müselâlat*, thk: İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1982.

Mizzî, Ebü'l Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, *Tehzibu'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1994/1415.

Sabâbitî, Afif, "Min tatbîkâti menheci'l-mukâreneti fi'd-dirâsâti'l-hadîsiyyeti", *el-Mişkât*, 5, (2007), 193-248.

Savan, Mehmet, *İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) Hadis İlmindeki Yeri*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî, Beyrut: Menşûrât Dâru'l-mektebeti'l-hayât, 1353/1934.

Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 2018.

Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibeti'n-Neşr*, İstanbul: İFAV. Yayınları, 1996.

Yüksel, "Meşhur Kıraât Âlimi: İbnü'l-Cezerî", *Hız. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*, İstanbul 1999, 111-124.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vd., Beyrut: Müessesetu'risâle, 1983/1403.

Zehebî, *el-Muğni fi'd-Duafâ*, thk. Nûreddîn Itr, Katar: İdâretu ihyai't-turâsi'l-İslâmî, ts.